

ANAHATLARIYLA MANTIK

İbrahim Çapak, İstanbul, Ensar Neşriyat, Eylül-2012, 224 s.

Muhammet Nasih ECE*

Aristoteles'le sistematik bir disiplin haline gelen Mantık ilmi, iki bin beş yüzyıllık serüveniyle önemini kaybetmeden, sistemli bir şekilde günümüze kadar koruyarak gelmiştir. Bilindiği üzere sistematik olarak Antik Yunan'da Aristoteles ile başlayan Mantık, Greklerden Süryanilere, onlardan da Müslümanlara ve günümüze kadar gelmiş; bu süreç içinde filozoflar tarafından bu alana dair sayısız çalışmalar yapılmıştır. Niceliksel yetersizlikle birlikte son derece değerli çalışmaların yapıldığını da göz ardı etmemek gerekir. Nitekim kısa bir zaman önce Prof Dr. İbrahim Çapak'ın yazdığı ve Ensar Neşriyatın okuyucularına sunduğu *Anahatlarıyla Mantık* adlı eser bu anlamda büyük öneme sahiptir. Bu nedenle bu esere dikkat çekmek istiyoruz.

Eser giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde, Mantık İlminin mahiyeti üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak mantığın kelime ve terim anlamları, özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü şikkın imkânsızlığı, yeter-sebebe prensibi gibi mantığın ilkeleri irdelenmektedir. Sonrasında mantığın konusu, mantığın amacı, mantığın faydaları, mantığın önemi ve pratik hayat, bilim, teorik ve felsefe gibi mantığın uygulama alanları ele alınmaktadır. Ayrıca Aristoteles'te Mantık, Batıda Mantık ve İslam Dünyasında Mantık başlıkları altında mantığın tarihçesine kısaca değinilmektedir. Mantığın tarihçesikonusunda en çok İslam dünyasında mantığın gelişimi üzerinde durularak, bu kısımda Kindi, İhvan-ı Safa, Farabi, İbn Sina gibi İslam filozoflarının mantığa katkıları üzerinde durulmaktadır. Giriş bölümünde en son olarak Tanzimat'tan sonra Türkiye'de yapılan bazı mantık çalışmalarına değinilmektedir.

Eserin birinci bölümü, kavramlar çerçevesinde Kavram Teorisi, Tanım Teorisi ve Bölme-Sınıflama Teorisi olmak üzere üç temel konuya yer verilerek işlenmektedir. "Kavram teorisi" başlığı altında kavram ve terimin anlamı irdelenerek konuya başlanmaktadır. Ayrıca mutabakat, tazammun, iltizam gibi terimin anlama delaleti, kavram ve önerme ilişkisi, kavram ve hayal, kavram çeşitleri ve ayrıklık, eşitlik, tam girişimlilik ve eksik-girişimlilik gibi kavramlar arası ilişkiler üzerinde durulmaktadır. "Kavram çeşitleri" başlığı altında kavramın şu çeşitlerine yer verilmektedir: 1) Tek tek ele alış-

* Doktora Öğrencisi, SAÜ İlahiyat Fakültesi Mantık ABD (hermesece2009@hotmail.com).

larına göre kavramlar. Bunlarda şu kısımlara ayrılır: a) Basit ve bileşik kavramlar b) Tekil, tikel ve tümel kavramlar c) Soyut ve somut kavramlar d) Kolektif ve Distribütif kavramlar e) Olumlu ve olumsuz kavramlar f) Belirli ve belirsiz kavramalar 2) Birbirleriyle olan ilişkilerine göre kavramlar: a) Özsel kavramlar b) Ayrılmaz kavramlar c) İlintisel kavramlar.

“Kavram” analizinden sonra tanım teorisi için büyük öneme sahip olan, gayet anlaşılır bir dil ve işleyiş tarzıyla beş tümel konusu incelenmektedir. Devamında çeşitli varlıklar hakkında özsel olarak tasdik edilen en genel yüklemeler olan kategoriler konusu ele alınır. Bu çerçevede kategorilerin ne tür varlıklar olduklarını tarihi süreç içerisinde Aristoteles, Farabi, İbn Sina, Gazali, Petrus Abelardus, Stoacılar, Ali Sedât, Kant ve Ernest von Aster’in konuya yaklaşım biçimleri üzerinde durulmaktadır. Aristoteles’le başlayan cevher, nicelik, görelilik, nitelik, etki, edilgi, durum, zaman, mekân, sahip olma diye bilinen on kategori ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Sadece Aristoteles’in görüşleri değil; aynı zamanda bu tarz çalışmalarda benzerine az rastladığımız Stoa, Kant ve son dönem mantıkçılarından olan Ernest von Aster’in de kategorilere ilişkin yaklaşım tarzlarına ve görüşlerine yer verilmiştir.

Tanım teorisi bahsine tanımın tanımı ve kavramlar teorisiyle önermeler teorisinin kesiştiği alan olması nedeniyle ayrıntılı tanım analiziyle başlanmaktadır. Beş tümele göre, lâfzî, resmi, hakiki gibi tanım çeşitleri ele alınmaktadır. Ayrıca tanımın şartları, tanımda hataya düşülen yerler, tanımlamada zihnin zorlandığı yerler ve tanımlanamazlar üzerinde durulmaktadır. Birinci bölümün son kısmında ise kısaca bölme ve sınıflamanın ne olduğu, çeşitleri ve şartları incelenmektedir.

İkinci bölümde mantığın önemli bir konusu olan kıyasın maddesi konusunda olan önermeler yer alır. Bu çerçevede önermenin tanımı, önermenin yapısı, önermenin çeşitleri, önermelerde modalite, önermelerde dağıtıcılık, önermeler arası ilişki ve önermelerin döndürmesi ele alınır. Önermenin, çeşitli filozoflara göre olan tanımları verilerek kısaca “doğrulaması ve yanlışlaması yapılabilen sözdür” şeklinde tanımlanmaktadır. Doğrulama ve yanlışlama özelliğine sahip olmasının yanında önermelerin gerçekleşebilmesi için konu, yüklem ve bağ diye üç unsurun olması gerektiği ileri sürülür. “Önermelerin Çeşitleri” başlığı altında yüklemli, bitişik şartlı ve ayrık şartlı önermelerin yanı sıra, önermelerin niteliği, önermelerin niceliği ve modal önermeler üzerinde durulmaktadır.

Nitelikleri bakımından önermeler, yüklemli olumlu, yüklemli olumsuz, bitişik şartlı olumlu, bitişik şartlı olumsuz, ayrık şartlı olumlu ve ayrık şartlı olumsuz olmak üzere altı kısma; nicelikleri bakımından ise tekil ve tekil

olmayan, tekil olmayan ise belirli ve belirsiz şeklinde ayrılmaktadır. Ayrıca belirli önermeler olumluluk ve olumsuzluk açısından ele alınarak a) tümel olumlu (A) b) tümel olumsuz (E) c) tikel olumlu (I) d) Tikel olumsuz (O) şeklinde ayrılarak incelenmektedir. Modal önermeler konusunda gerek mu-tekaddimin gerek müteahhirin yaklaşım tarzları ele alınarak birincisine göre zorunlu, mümkün, imkânsız; ikincisine göre ise zorunluluk, devam, fiil, imkân olarak önermelerin çeşitli modalları ele alınmaktadır. Önermeler arası ilişkilerde karşıtlık ilişkisi, “Aristo karesi” göz önünde bulundurularak incelenenin daha faydalı olacağı ifade edilerek incelenmektedir. Bu bağlamda önermelerin, karşıtlığı, alt karşıtlığı, altıklığı ve çelişikliği olarak örneklerle izah edilmektedir. Bölümün son kısmında önermelerde döndürme üzerinde durulmaktadır. Döndürmenin, önermeler için son derece önemli olduğu; çünkü delil bazen istenilen sonucun kendisinde değil de onun döndürülmüş şekline karşılık geldiği anlatılmaktadır. Sonuca ulaşmak mümkün olduğu ifade edilerek döndürmeyi düz döndürme ve ters döndürme diye ayrılarak ele alınmaktadır.

Üçüncü bölümde, “Akıl Yürütme Teorisi” ana başlığı altında Kıyas, Tümevarım, Analoji ve mantığın uygulama alanı olan Beş Sanat konuları incelenmektedir. Akıl yürütme, “en az iki düşünce arasında, bu düşüncelerden birinin, diğerinin kanıtlayıcı olarak ele alınıp bundan bir sonuca ulaşmadır” şeklinde tanımlanır.

“Kıyas” başlığı altında, mantığın esas konusunun kıyas olduğu ve diğer konuların ise kıyasa yardımcı konumunda olması gerektiği noktasında önemi vurgulanarak, kıyas konusuna başlanmaktadır. Aristoteles ve İslam filozoflarının kıyas tanımları verilir. Neticede “önermelerden meydana getirilmiş ve bunların kabulü ile zorunlu olarak diğer bir önermeyi sonuç olarak veren sözdür” şeklinde kıyasın tanımı verilmektedir. Küçük, büyük, orta terimin meydana getirdiği küçük, büyük, sonuç önermeleri gibi kıyasın yapısı ve unsurları, kıyasın şartları, kıyasın çeşitleri incelenir.

Kıyas çeşitleri bahsinde bu mevzudan anlaşılan esas yüklemli ve şartlı kıyasların yanı sıra bileşik ve düzensiz kıyaslara da yer verilir. Kıyasın esaslı kısmını oluşturan yüklemli kıyasın her üç şeklinin mahiyeti ve bu şekillerin her bir modu incelenmektedir. Buna göre birinci şekilden dört, ikinci şekilden dört ve üçüncü şekilden altı olmak üzere toplamda on dört mod örnekleriyle birlikte verilmektedir. Şartlı kıyaslar, iki modu olan bitişik şartlı kıyas ve dört farklı modu olan ayrık şartlı kıyaslar diye iki kısma ayrılarak ele alınmaktadır. Birleşik kıyaslar ise zincirleme ve hulfî, dilemler şeklinde üç kısma ayrılarak incelenmektedir. Düzensiz kıyaslara gelince bu da eksik öncüllü kıyas ve delili kıyas şeklinde iki kısma ayrılarak ele alınmaktadır.

Akıl yürütmenin ikincisi olan tümevarımın “tikel şeyleri tek tek inceleyerek onları içine alan tümel bir hükme varmaktır” şeklinde tanımı verildikten sonra tümevarımın iki türü olan tam ve eksik tümevarımlar örneklerle izah edilmektedir.

Günlük hayattaki konuşmalarda, tartışmalarda ve tabiat bilimlerinde çokça kullanılan, yeniçağ felsefesinde metot meseleleri ele alınınca daha fazla önem kazanan bir akıl yürütme şekli olarak tespiti yapılan analogi, “bilinmeyen bilinen ile değer kazanması” şeklinde Gazali’nin tanımı verilerek ele alınmaktadır. Gazali’nin konuya yaklaşım tarzı olarak bu manada analoginin fıkıh için önemi üzerinde durulmaktadır.

Eserin son kısmında mantığın uygulama sahası olarak da bilinen beş sanat incelenmektedir. Burhan, cedel, muğalata, hitabet ve şiir olan beş sanatta kullanılan, yakini ve yakini olmayan öncüller ele alınmaktadır. Buna göre yakini öncüller şu kısımlara ayrılmaktadır: a) Evveliyât, b) Mahsusât b) Mücerabât c) Hadsiyât d) Fitriyât e) Mütevatirât. Yakini olmayan öncüller ise meşhurat, makbulat, maznunat gibi fıkıh için uygun olanlar ve müşebbihat, vehmiyat, muhayyelat gibi fıkıh için geçerli olmayan şeklinde ele alınır.

Kısaca tanıtmaya çalıştığımız Prof. Dr İbrahim Çapak’ın *Anahatlarıyla Mantık* adlı eserin muhteviyatından da anlaşıldığı gibi mantığın konuları olan kavramlar ve bu çerçevede incelenen beş tümel, kategoriler, tanım, bölme, sınıflama, önermeler, mantığın esaslı kısmı kıyas ve beş sanat sade bir dille zengin örneklerle anlatılmaktadır. Söz konusu eserin, mantık konularına ilgi duyan okuyucular için fazlasıyla faydalanılabilecek bir eser olduğu düşüncesindeyiz.